

УДК 378.1:658.1

DOI: 10.32342/2074-5354-2020-1-52-6

В.В. ТАТАРІНОВ,
кандидат економічних наук, доцент,
директор Кременчуцького інституту
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

В.С. ТАТАРІНОВ,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент філії Кременчуцького інституту
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

РЕФОРМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглянуто значення освіти як найважливішої галузі економіки. Визначено основні проблеми реформування вищої освіти. Подано пропозиції щодо вирішення деяких проблем реформування вищої освіти.

Освіта і наука стають найважливішими галузями світової економіки і головними факторами, що забезпечують накопичення людського капіталу. Слабке фінансування освіти і науки в Україні загрожує економічній безпеці країни і не забезпечує накопичення людського капіталу до рівня, необхідного для переходу до економіки знань. З метою забезпечення умов для накопичення людського капіталу державі необхідно:

- визнати освіту і науку провідними галузями народного господарства;
- визначити перелік пріоритетних наукових напрямів, де можливе створення унікального продукту;
- забезпечити випереджальний розвиток освітньої та наукової сфери за рахунок кардинальної зміни фінансування з урахуванням закордонного досвіду, особливо в пріоритетних напрямках;
- стимулювати великий бізнес до фінансування освіти і науки;
- створити у сфері вищої освіти умови, що забезпечують стимулювання як студентів, так і викладачів на підвищення якості підготовки кадрів;
- сприяти залученню засобів масової інформації до процесу популяризації якісної освіти і престижу вчених, інженерів, професорського і викладацького складу ВНЗ;
- популяризувати серед молоді престижність і важливість отримання вищої технічної освіти;
- пропагувати та підтримувати взаємодію університетської науки та бізнесу.

З метою створення цивілізованої конкуренції в економіці, забезпечення стійкого попиту на результати наукових досліджень і розробок і ефективного використання людського капіталу державі необхідно:

- визначити пріоритетом розвиток малого і середнього виробничого підприємництва;
- створити електронні ресурси за регіонами для інформаційної та консалтингової підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності виробничих МСП;
- використовувати закордонний досвід зі створення і функціонування програм підтримки малого і середнього підприємництва;
- розвивати співробітництво з міжнародними організаціями з питань фінансування виробничих МСП;

- активізувати через засоби масової інформації населення до участі у створенні і розвитку виробничих МСП;
- створити умови для активного зростання капіталізації в системі фінансово-кредитного та інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності шляхом створення фондів фінансової підтримки інноваційно активних підприємств;
- спростити податкове адміністрування і звітність за результатами підприємницької діяльності для малих і середніх підприємств;
- активізувати залучення малого і середнього виробничого бізнесу до виконання державних замовлень.

Ключові слова: вища освіта, університетська наука, реформування, фінансування, малий і середній виробничий бізнес.

Определено значение образования как важнейшей отрасли экономики. Названы основные проблемы реформирования высшего образования. Даны предложения по решению некоторых проблем реформирования высшего образования.

Образование и наука становятся важнейшими отраслями мировой экономики и главными факторами, обеспечивающими накопление человеческого капитала. Слабое финансирование образования и науки в Украине угрожает экономической безопасности страны и не обеспечивает накопление человеческого капитала до уровня, необходимого для перехода к экономике знаний. В целях обеспечения условий для накопления человеческого капитала государству необходимо предпринять ряд мер, в том числе создать цивилизованную конкуренцию в экономике, обеспечить устойчивый спрос на результаты научных исследований и разработок и эффективно использовать человеческий капитал.

Ключевые слова: высшее образование, университетская наука, реформирование, финансирование, малый и средний производственный бизнес.

Постановка проблеми. Економічні успіхи розвинутих країн, як показує практика, досягаються за рахунок розвитку освіти і наукових досліджень, які швидко освоюються. Освіту людей можна розглядати як ефективний фактор економічного зростання. У той же час вона є найважливішою складовою людського капіталу, який накопичується в суспільстві і стає головним економічним ресурсом. Однак для його перспективного розвитку необхідна державна підтримка. Досвід надання держпідтримки і розвитку освіти в передових країнах світу може бути корисний для України, якій необхідно реформувати систему освіти і будувати інноваційну економіку. Але тут треба чітко уявляти собі проблеми, які виникнуть при цьому і знаходити шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори багатьох праць [2–4, 9–11 та ін.] відзначають, що основними компонентами постіндустріальної економіки знань є освіта і людський капітал, які служать прискорювачами у створенні новітніх технологій, підвищення ефектив-

ності виробництва, розвитку людського суспільства в найрізноманітніших сферах. Освіта стає тим фундаментом, на якому будується сучасна економіка. У публікаціях відзначається, що розуміння важливості здобуття якісної освіти кожною людиною зараз стає особливо важливим для всього суспільства. Тому в державах – лідерах світової економіки робиться все для того, щоб людський капітал накопичувався і ефективно використовувався на благо економічного розвитку. В Україні в цей час проводяться реформи у сфері освіти. Однак, як практично за будь-якого реформування, тут також існує чимало проблем, які так чи інакше доведеться вирішувати. При цьому слід зазначити, що деякі досить важливі проблеми ще не знайшли належного відображення в публікаціях.

Формулювання мети статті: визначення проблем реформування системи вищої освіти в Україні і вибір шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вищим етапом розвитку постіндустріальної економіки є економіка знань. У ній осно-

вними факторами є знання і людський капітал. Процес розвитку такої економіки полягає в підвищенні якості людського капіталу, життя, у виробництві знань, високих технологій, інновацій, послуг високої якості.

Людський капітал у розвинутих країнах став головним продуктивним фактором, такі країни володіють основною часткою світового людського капіталу. При цьому більшу частину інвестицій ці країни здійснюють саме в людський капітал.

З доповідей ООН про розвиток людини випливає, що питома вага людського капіталу в США, Фінляндії, Німеччині, Швейцарії, Японії та низці інших високорозвинутих країн становить до 80% їх національного багатства. Ці країни створили близькі до оптимальних умови для швидкого і ефективного втілення ідей учених у конкретні продукти.

Людський капітал визнаний найціннішим ресурсом, більш важливим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Виділення цього фактора дозволяє виявити принципово важливе джерело економічного зростання – освіту людей. Ця особлива складова людського капіталу стає частиною людини і являє собою джерело майбутніх творчих задоволень, матеріальних вигід або того й іншого разом.

Відповідно до економічного підходу освіту розглядають як джерело економічного зростання. Накопичення людського капіталу відбувається на всіх стадіях навчання, а також у процесі професійної діяльності. Головним показником ефективності навчання «мають стати не просто сума знань, яку учень засвоїв у процесі навчання в школі або виші, а його здатність до самостійного навчання, до самонавчання, вміння користуватися джерелами і засобами інформації, його здатність постійно підвищувати рівень своєї освіти, потреба вчитися протягом життя, використовувати самостійно отримані знання для вирішення неординарних завдань, проблем і протиріч...» [9].

Вищий навчальний заклад дає певні професійні знання, забезпечує освітні

кредити, підтвержені репутацією ВНЗ. Але найбільш важливою його функцією є розвиток загального культурного капіталу, який закладає універсальну основу для подальшої професійної діяльності та подальшого розвитку. На цій підставі можна стверджувати, що стан сучасної системи освіти в результаті визначає розвиток країни на найближчі роки. Тому можна говорити про освіту як про провідну галузі виробництва людського капіталу, фундамент благополуччя людини і суспільства на перспективу.

Економіка, базована на знаннях – це економіка творчої людини, з відкритою свідомістю. Сьогодні першорядного значення набуває активізація потенціалу людини, її безмежних можливостей, а джерелом цього є саморозвиток, вдосконалення особистості. Реалізація потенціалу – завжди прирощення. Адже це духовний світ людини, і чим більше він актуалізований, тим більше приростає ресурсів. Йдеться про духовні накопичення суспільства. Людський капітал формується в процесі особистісного глибинного зростання [2].

Найімовірніше, що найвидатніші відкриття в новому столітті будуть створені саме завдяки реалізації, перш за все, людського капіталу, а не тільки на основі розвитку наукових і технічних досягнень. Більш повне використання людського капіталу і потенційних можливостей людини будуть чинити істотний вплив на розвиток економіки знань і людства в цілому.

Досвід США і низки європейських держав дає підставу стверджувати, що високий рівень життя забезпечується не тільки хорошим інвестиційним і підприємницьким кліматом, але і високим рівнем освіти і науки. Саме вони стали головними галузями XXI ст. Тому ставлення до цих галузей має бути особливо відповідальним. Тільки тоді народне господарство отримає не просто певну кількість фахівців, а, головне, якісно підготовлених.

В ЄС було проведено вивчення впливу освіти на зростання економіки. У результаті отримано переконливі докази того, що підвищення рівня освіти стиму-

лює зростання макроекономічних показників. Зокрема дані цих досліджень показали, що:

а) збільшення набору в середню школу на 1% приводить до зростання ВВП на душу населення від 1 до 3% щорічно;

б) щорічний приріст людського капіталу на 1% у вищій освіті забезпечує збільшення темпу зростання ВВП на душу населення на 5,9% [10].

Світовий досвід також показує, що для розвитку нової економіки найбільш ефективним засобом є безперервна освіта, яка інтегрована з наукою і дозволяє талановитим молодим людям ставати успішними вченими і фахівцями в галузі новітніх технологій, викладачами, що забезпечують високу якість підготовки необхідних кадрів у різних галузях економіки. Середня тривалість навчання постійно зростає в усьому світі (при цьому враховують навчання в школі, бакалавраті, магістратурі, а також навчання в аспірантурі). За період з 1950 по 2010 рр. цей показник збільшився в Японії з 9,11 до 15,0 років; у Франції – з 9,58 до 16,0; у Великобританії – з 10,6 до 16,0; у США – з 11,27 до 16 років. Таку тенденцію доцільно прискорювати і розширювати в Україні, особливо з урахуванням демографічної ситуації, що склалася.

Інтенсивний розвиток економіки ставить все вищі вимоги до рівня освіченості громадян. Постійно зростає кількість професій, що потребують вищої професійної освіти. Причому найбільшою мірою це стосується постійного зростання кількості і частки робочих спеціальностей, для яких необхідне отримання вищої освіти на рівні бакалаврату.

При створенні в Україні «економіки знань» необхідно пам'ятати, що в нас виникають питання не тільки інноваційного розвитку, а й просто відтворення, оскільки рівень зносу основних фондів на підприємствах вкрай великий і в деяких галузях наближається до 80%. Гостра демографічна проблема позначається на збереженні інтелектуального потенціалу держави. Згідно з рейтингом, складеним на основі даних ЦРУ, Україна розташовується на

122-му місці у світі за тривалістю життя (зі 192 країн). Очікувана тривалість життя для новонародженого українського хлопчика, за даними ВООЗ, становить усього 62,1 року, для дівчинки – 73,8. Для порівняння, в Японії середня тривалість життя відповідно 78,0 і 85,1; у Франції – 77,1 і 84,1; в Китаї – 71,1 і 74,8 року. Витративши чималі кошти на підготовку освіченої людини, необхідно потім якомога швидше ефективно використовувати отримані нею в процесі навчання знання. Висока смертність українців істотно скорочує час їх використання, що, відповідно, зменшує і віддачу від витрат на освіту.

Сьогодні відчувається проблема дефіциту фахівців, наприклад, з технічною освітою, яким відводиться провідне місце в інноваційному процесі. За даними Державної служби зайнятості, у цей час в Україні інженерів менше 20% від загальної кількості фахівців з вищою освітою.

Рівень охоплення освітою в Україні вищий, ніж у країнах із середнім доходом, а в низці випадків досягає рівня країн з високим рівнем доходів. У загальному підсумку за індексом рівня освіти Україна навіть займає 36-те місце серед 177 держав [3].

Разом з тим якість освіти не завжди відповідає сучасним вимогам. За твердженням ректора Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» В. Астахової, «нинішній стан освіти і науки України настільки погіршився, що може призвести до реальної загрози національній безпеці держави» [1]. І це при тому, що рівень освіти в СРСР був досить високим. Це підтверджується таким прикладом. За твердженням ізраїльського громадського діяча Я. Кедмі, істотний стрибок у науковому розвитку в Ізраїлі мав місце в 90-ті роки ХХ ст., коли наукові установи цієї країни поповнилися за рахунок прибуття емігрантів з СРСР (у тому числі і з України).

Теперішній рівень освіти і науки не може не позначитися на стані людського капіталу в Україні. За час незалежності країна втратила значну його частину (мова йде про скорочення втричі кількос-

ті вчених, що працюють у науці) у зв'язку з тим, що наука перебувала поза увагою можновладців. Вона була майже позбавлена фінансування. На її підтримку, якщо так можна сказати, виділяється вже багато років поспіль сума з держбюджету (0,1–0,3% від ВВП, що майже на порядок менше, ніж у розвинутих країнах). Таке ставлення до науки призвело до того, що робота в цій сфері стала непривабливою, а про серйозні наукові результати поки говорити не доводиться. Звідси і надії на те, що в Україні найближчим часом може бути створений унікальний продукт, з яким країна могла б вийти на світовий ринок як рівноправний партнер, навряд чи виправдані.

Сьогоднішня політика у сфері освіти і науки значною мірою позбавлена цільової спрямованості. Вона стосується в основному окремих механізмів і інструментів. У цілому не визначено місце і освіти, і науки відповідно до сучасних вимог. Не визначено і не конкретизовано важливість для розвитку економіки України накопиченого досвіду і цінностей, які пов'язані зі зберіганням і накопиченням людського капіталу та ефективністю його використання. Не вирішено також питання про взаємозв'язок потреб економіки України з результатами наукової діяльності. Це може негативно позначитися на ефективності використання результатів наукових досліджень і розробок.

Щоб здійснити реформи у сфері науки і освіти, необхідно конкретизувати цілі і шляхи реформування.

Проводячи реформи у сфері освіти і ставлячи за мету підвищення якості підготовки випускників ВНЗ, необхідно вирішувати питання стимулювання головних дійових у цій сфері осіб – студентів і професорсько-викладацького складу. Без виконання цієї умови навряд чи можна розраховувати на успішний хід реформ. При цьому стимулювання має бути тісно пов'язане з головною метою – підвищенням якості освіти.

Оскільки досягнення зазначеної мети навіть в умовах дії Болонської системи входить до сфери внутрішніх вузівських

завдань, то, таким чином, стимулювання якості підготовки фахівців лягає на плечі ЗВО. Однак держава тут теж не може залишитися осторонь.

З урахуванням ситуації, що склалася в Україні з демографічним станом, та з метою стимулювання студентів до підвищення якості знань, на нашу думку, доцільно дозволити ВНЗ дострокову атестацію випускників за умови дострокового якісного вивчення ними всієї вузівської програми. Безумовно, це потребуватиме певної перебудови в організації навчального процесу та зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ. З іншого боку, для студентів, які не показали задовільного рівня знань у процесі встановленого терміну, період навчання може бути продовжений для оволодіння повним курсом вузівської програми на належному (хоча б задовільному) рівні. При цьому додатковий період навчання оплачує сам студент (незалежно від форми фінансування ВНЗ). Такий підхід має підвищити відповідальність кожного студента і стимулювати його до якісного оволодіння запропонованою програмою навчання.

На думку А. Кендюхова, можна вважати доцільним звільнення викладача ВНЗ від рутинної роботи. Для цього необхідно скасувати розробку певної кількості нормативної документації (наприклад, індивідуальні плани викладача, пакети обов'язкового методичного забезпечення дисциплін). Як вважає вчений, це – фікція, якої не має в провідних європейських і американських вищих навчальних закладах. З цим важко не погодитися, оскільки такі нормативні розробки практично не використовуються студентами, і тому не приносять належного ефекту. Їх розробка забирає значну кількість часу у викладача, який він міг би більш ефективно використовувати для поглибленого вивчення своїх дисциплін.

Професорсько-викладацький склад ВНЗ необхідно стимулювати, перш за все, на пошук, застосування і розвиток ефективних методів і прийомів навчання, а також на неформальний підхід до оцінки знань студентів. Стимули можуть бути як

моральні, так і матеріальні. Не секрет, що оплата праці викладачів українських ВНЗ перебуває на низькому рівні. Вона, наприклад, у 4 рази нижча, ніж у Мексиці, в 5 разів – ніж у Туреччині, в 6 разів – ніж в Аргентині, в 11 разів – ніж у Малайзії. Але ж рівень ВВП на душу населення в цих країнах порівнянний з рівнем ВВП в Україні.

Пропоновані заходи, на нашу думку, дозволять підвищити якість підготовки випускників ВНЗ і деякою мірою прискорити їх приплив у народне господарство.

З урахуванням існуючої демографічної ситуації необхідно розвивати післядипломну освіту за спеціальностями найбільш перспективних напрямів при провідних ВНЗ і науково-дослідних установах країни.

Соціально-економічне процвітання залежить від здатності країн забезпечувати освіту всіх членів суспільства з тим, щоб дати можливість кожній людині досягти успіху в мінливому світі. Щоб сприяти формуванню інноваційного суспільства, необхідно розвивати всі елементи так званого трикутника знань (освіта, дослідження та інновації). Для цього необхідні великомасштабні інвестиції в людські ресурси, модернізацію системи освіти [9].

Розвиток сфери освіти, коли середня освіта стала загальною, а вища освіта – масовою, що охоплює до 60% відповідного віку, коли реалізується концепція освіти протягом усього життя, неможливий без зростання витрат на освіту і наукові дослідження.

Ставлення витрат на освіту і науку до ВВП в економічно розвинутих країнах становить близько 7,5%, а в Україні близько 5%. Витрати на наукові дослідження в розвинутих країнах, як правило, складають 2–3% від ВВП, а в Україні 0,2–0,3% [8].

Питання фінансування освіти в різних країнах вирішують по-різному. У США, наприклад, держава активно сприяє розвитку вищої освіти, забезпечуючи досягнення мети – зробити вищу освіту настільки ж доступною, як і середню. Так,

для підготовки школярів з низькодоходних сімей до вступу в університет реалізується кілька державних програм. Одна з них (GEAR UP) надає школярам цілий набір освітніх послуг – консультації, заняття з репетиторами тощо. Інша важлива ініціатива – прийнятий у 1977 р. закон про податкові знижки на кредит на освітні цілі. Він поширюється як на доросле населення, що має намір підвищити свою кваліфікацію, так і на студентів. Згідно з цим законом, податкова знижка в 20% надається на сімейні витрати на освіту. Додатково з 2000 р. федеральний бюджет почав виділяти у вигляді прямої фінансової допомоги субсидії на здобуття вищої освіти, які повертаються одержувачами-студентами після працевлаштування протягом 10–15 років [12]. Державна політика у сфері освіти сприяла тому, що в США приблизно 60% робочої сили складають особи з вищою або незакінченою вищою освітою. Ставиться завдання довести цей рівень до 90% ще при нинішньому поколінні. Це нова якість життя, нова якість людини. Мабуть, внаслідок цього в 1990-і роки в США несподівано високими темпами стала зростати продуктивність праці – на 3–4% на рік. Йде процес формування економіки, базованої на знаннях.

У Німеччині використовують модель фінансування фізичними особами, базовану на поєднанні ощадних програм і пільгового фінансування. Алгоритм її дії включає залучення коштів населення спеціалізованими фінансовими установами та універсальними банками на тривалий термін і подальше надання ними вкладнику кредиту на освіту в розмірі накопиченої суми за відсотками, істотно нижчим, ніж на ринку інвестиційних ресурсів [8].

У Новій Зеландії кожен громадянин має право отримати на освіту державний кредит. Його повернення здійснюється через систему оподаткування. Можливе також добровільне повернення кредиту, відсоткова ставка за яким складає 8,2% річних [8].

У Китаї економіка знань офіційно визнана державною стратегією. Тут постійно пропагується ідея: «Основа еко-

номіки знань – освіта. У сучасному світі рушійна сила економіки – конкуренція – практично зведена до конкуренції знань». У найбільших університетах світу стає дедалі більшою кількість студентів з Китаю. Головним завданням держави проголошено організацію попиту на знання. Така політика дозволила Китаю практично за три десятиліття з економічно відсталої країни перетворитися в могутню індустріальну світову державу. За загальним обсягом ВВП (близько 14 трлн дол. США), отриманого в 2019 р., Китай перебуває на другому місці у світі, випередивши Японію, і поступається тільки США.

Говорячи про фінансування освіти, не можна залишати без уваги фінансування середньої школи. Майже у всіх провідних країнах світу школа – пріоритетний об'єкт фінансування. Ще на початку 1990-х років питома вага витрат на освіту в загальній сумі витрат становила: в США, Англії – 14%, у Німеччині – 10%. Шкільні асигнування в цих країнах зростали швидше, ніж національний дохід і були однією з основних статей бюджету. Це позитивно впливає на підготовку контингенту для отримання вищої освіти.

Досвід провідних зарубіжних держав зайвий раз доводить, що подальший економічний розвиток неможливий без істотного збільшення витрат на освіту і науку. При всіх наших проблемах для України економія на освіті і науці – шлях у нікуди. Поки цього не зрозуміє українська еліта, а саме вона робить стратегічний вибір країни, економіка знань так і залишиться світлими майбутнім.

Реформами у сфері вищої освіти в Україні передбачається:

1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;

2) доступність вищої освіти;

3) незалежність здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім установ вищої духовної освіти);

4) міжнародна інтеграція та інтеграція системи вищої освіти України з Єв-

ропейським простором вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

5) наступність процесу здобуття вищої освіти;

6) державна підтримка підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, художньої і педагогічної діяльності;

7) державна підтримка освітньої, наукової, науково-технічної, художньої та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг по сплаті податків, зборів та інших обов'язкових платежів закладам вищої освіти, які здійснюють таку діяльність;

8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

9) відкритість формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою [6].

Незважаючи на різноманітність напрямів реформування університетської освіти, основний упор у цій сфері робиться на розвиток наукової і науково-технічної діяльності в університетах та інших вищих навчальних закладах і отримання результатів наукових досліджень в університетах, які відповідають сучасним вимогам. До цього слід додати, що наукова діяльність в університетах повинна проводитися в тісній взаємодії зі споживачами результатів наукових досліджень і розробок, тобто з бізнесом.

Для того, щоб вирішити це завдання, необхідно усунути низку суттєвих стримуючих факторів, які пов'язані з низьким рівнем фінансування наукових досліджень, відтоком зі сфери науки наукових кадрів, погіршенням вікової структури зайнятих у сфері науки і деяких інших, що стосуються безпосередньо наукових досліджень і розробок. Однак навіть усунення цих проблем у сфері науки, на нашу думку, не дозволить організувати інноваційний процес в Україні, оскільки

ки потрібно відповісти на запитання. Чи потрібні сьогодні українському внутрішньому ринку інновації? Відповідь на це запитання дає можливість сказати, що не тільки низька ефективність використання людського капіталу і брак ефективних результатів наукових досліджень є стримуючими факторами розвитку інноваційної діяльності.

Необхідна готовність самого ринку проявляти інтерес до інновацій. «Інновація – це продане нововведення». Покупець є тільки один – підприємець, який **змушений** вносити зміни у свій бізнес, щоб підвищити його конкурентоспроможність. Якщо компанія має досить міцні позиції на ринку, її продукція знаходить попит і не відчуває тиску з боку конкурентів, ніякі інновації їй не потрібні. Вона зацікавлена в тому, щоб змін не було і ситуація залишалася такою ж [8].

В українській економіці як і раніше не створено цивілізованого конкурентного середовища. Основним суб'єктом, який здатний її сформувати відносно швидко, міг би стати малий і середній виробничий бізнес. Однак про яку конкуренцію, наприклад, у галузі машинобудування (найбільш інноваційномісткій) можна говорити, якщо в ній у середньому по Україні на 10 000 чоловік населення припадає менше 1 малого виробничого підприємства.

Як казав засновник всесвітньо відомої фірми SONY Акіо Моріта, «коли немає конкуренції, менше стимулів для нововведень». Без активного стимулювання державою розвитку малого виробничого бізнесу важко прогнозувати підвищення інноваційної активності в країні.

Відсутність належного попиту на результати наукової діяльності з боку бізнесу не сприяє приходу молодих талановитих людей у науку і практично не стимулює їх до підготовки до наукової діяльності. Вони йдуть в інші галузі або взагалі залишають країну, а кошти, витрачені суспільством на їхню підготовку, не дають належної віддачі. З іншого боку, слабке фінансування сфери освіти і науки не дозволяє зміцнювати матеріально-технічну базу ВНЗ, а професорсько-викла-

дацький склад не стимулюється до пошуку більш досконалих методів навчання, підвищення якості викладання. Це позначається на якості підготовки майбутніх фахівців і накопиченні людського капіталу.

Що ж необхідно зробити для активізації інноваційного процесу в економіці України? У сьогоднішній обстановці, коли великі підприємства, внаслідок сформованої кризової ситуації, різко скоротили свою виробничу діяльність, вихід можна шукати тільки в розвитку, в першу чергу, малого промислового (виробничого) підприємництва і створенні в цьому середовищі активної цивілізованої конкуренції, що підштовхує українських підприємців до постійного пошуку нових рішень для підтримки і розвитку свого бізнесу. Створення конкурентного середовища в малому промисловому бізнесі, навіть такому, що працює тільки на внутрішньому ринку, підштовхне його до розвитку, що сприятиме розвитку середнього промислового підприємництва і, отже, активізації інноваційного процесу на цьому рівні бізнесу.

За даними досліджень, проведених у США (An Analysis of Small Business Patents by Industry and Firm Size), у малому і середньому підприємстві (МСП) створюється в 16 разів більше патентів на одного працівника, ніж у великому бізнесі.

Підприємства малого бізнесу здатні швидше перемикаються на розробку і виробництво нових видів продукції, від яких представники великого бізнесу, як правило, відмовляються через високий ступінь ризику. Темпи освоєння нових видів виробів або послуг у малих підприємствах на 30% вищі, а ефективність, при відносно невисоких витратах, вища практично в 8 разів [11].

Однак в Україні розвиток малого і середнього бізнесу все ще перебуває на початковому етапі. Згідно зі статистикою ЕВА (European Business Association), в країнах з розвинутою ринковою економікою чисельність зайнятих у сфері малого підприємництва, як правило, перевищує

50% населення працездатного віку (країни ЄС), а іноді може наблизитися і до 80% (Японія). У той час як в Україні цей показник становить всього лише 9% [12].

На відміну від європейського, український малий і середній бізнес порівняно молодий (йому немає ще й 30 років). При цьому, якщо європейські підприємці МСБ мають широкий доступ до різнопланових кредитних ресурсів і можуть розраховувати на підтримку з відповідних держпрограм, то в Україні держава поки поводить з малим і середнім бізнесом як мачуха з падчеркою. Особливо в цій ситуації страждає малий і середній виробничий бізнес.

В Україні основну частину доданої вартості (41,2%) формують середні підприємства. На малі припадає 10,9%. При цьому істотна частка суб'єктів малого і середнього бізнесу спеціалізується на торгівлі, а в промисловості працюють всього 12,7% невеликих компаній.

Що ж заважає належному розвитку малого бізнесу в Україні та які потрібні стимули для зацікавленості підприємців виробництвом вітчизняної продукції та впровадженням інноваційних технологій? Частково відповідь на це запитання можна знайти в результатах опитування представників малого та середнього бізнесу, який щорічно проводиться в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному управлінні» (ЛЕВ) з метою оцінки ділового клімату України. За результатами звіту, що охоплює думки понад 1 800 представників МСБ, серед факторів, які негативно впливали на розвиток бізнесу, найчастіше згадувалася відсутність попиту на продукцію МСП (59% опитаних) [17]. Причинами цього в Україні є низька купівельна спроможність населення, невідповідність виробленої продукції запитам покупців, слабка поінформованість підприємців про першорядні потреби ринку. Низька купівельна спроможність призводить до того, що покупці зосереджують увагу на найнеобхіднішому, а продавці-виробники через їхню слабку обізнаність про першорядні потреби споживачів, а також з причини своєї нечисленності не реагують на

ринкову ситуацію належним чином. Тому попит на товар, який пропонують на ринку, не відповідає першорядним потребам покупців і не задовольняє продавців. Стимулювати споживчий попит можна за рахунок підвищення доходів населення, створення ефективної інформаційно-консультативної системи в регіонах і країні в цілому, а також розвитку численного шару виробничих малих і середніх підприємств.

На другому місці – нестабільна політична ситуація (на неї вказали 44% респондентів) [17]. Цей фактор гальмує розвиток економіки в цілому. Вирішення цієї проблеми цілком залежить від держави, оскільки головним її завданням завжди було підтримання стабільності і спокою.

На високі податки скаржилися 35% представників бізнесу (на сплату податків малі підприємства витрачають у середньому близько 25% доходу) [17]. Тут необхідно зазначити, що найбільшою мірою значне податкове навантаження негативно позначається на малих виробничих підприємствах, для яких особливо гостро стоїть проблема забезпечення фінансовими та матеріальними ресурсами. Для стимулювання підприємців до виробничого бізнесу необхідна лібералізація податкового законодавства для малих виробничих підприємств.

На інфляцію і часті зміни економічного законодавства, які, безумовно, негативно впливають на розвиток малого бізнесу, вказали 26% малих бізнесменів [17]. Законодавцям, на наш погляд, варто дослухатися думки бізнесу і більш обережно вносити зміни в «правила гри».

Відносно низький рівень проблем, виявлених при опитуванні та пов'язаних з браком виробничих приміщень (7%), застарілими технологіями (4%), нестачею сировини і матеріалів (3%), перш за все додатково свідчить про слабкий розвиток в Україні малого і середнього виробничого бізнесу, оскільки цей низький попит на зазначені ресурси пов'язаний саме з нечисленністю дрібних і середніх виробників.

Аналізуючи відповіді респондентів щодо необхідних змін, можна зробити ви-

сновок, що представники МСБ переважно очікують від держави не тільки і не стільки прямої фінансової підтримки, скільки створення сприятливих умов для розвитку бізнесу. Саме таку відповідь дали 77% опитаних. Серед необхідних заходів представники бізнесу часто називають дерегуляцію та спрощення податкового адміністрування (більше 80% респондентів). Крім того, для 78% респондентів актуальним є створення єдиного інформаційного ресурсу, на якому можна дізнатися про умови ведення бізнесу, перспективні напрями для його діяльності, а також про зміни законодавства. Важлива також підтримка рівних умов ведення бізнесу для всіх суб'єктів бізнесу незалежно від виду діяльності (на цьому акцентують увагу 74% опитаних). Більшість респондентів (67%) вважають за необхідне реформування податкової служби та перетворення її в сервісну службу для платників податків, а 65% очікують переведення адміністративних послуг в електронний формат [17].

Крім перешкод розвитку МСБ, озвучених його представниками в процесі проведення опитувань, експерти виділяють ще кілька важливих проблем. Наприклад, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, крім вищевикладених проблем, згадуються такі фактори, які гальмують розвиток МСБ:

- низький рівень захищеності прав власності, що викликає численні випадки рейдерства і утримує підприємців від збільшення масштабу бізнесу;

- недосконалість законодавства, що дозволяє неоднозначно тлумачити правові норми, в результаті чого судові рішення залежить від кваліфікації судді та його схильності до застосування тих чи інших норм;

- неефективний розподіл ресурсів, виділених на підтримку розвитку МСБ, через відсутність належного механізму оцінки впливу цієї допомоги на розвиток економіки в цілому [17].

На основі викладеного матеріалу можна зробити такі **висновки**:

1. Освіта і наука стають найважливішими галузями світової економіки і голо-

вними факторами, що забезпечують накопичення людського капіталу.

2. Слабке фінансування освіти і науки в Україні загрожує економічній безпеці країни і не забезпечує накопичення людського капіталу до рівня, необхідного для переходу до економіки знань.

3. З метою забезпечення умов для накопичення людського капіталу державі необхідно:

- визнати освіту і науку провідними галузями народного господарства;

- визначити перелік пріоритетних наукових напрямів, де можливе створення унікального продукту;

- забезпечити випереджальний розвиток освітньої та наукової сфери за рахунок кардинальної зміни фінансування з урахуванням закордонного досвіду, особливо в пріоритетних напрямках;

- стимулювати великий бізнес до фінансування освіти і науки;

- створити у сфері вищої освіти умови, що забезпечують стимулювання як студентів, так і викладачів на підвищення якості підготовки кадрів;

- сприяти залученню засобів масової інформації до процесу популяризації якісної освіти і престижу вчених, інженерів, професорського і викладацького складу ВНЗ;

- популяризувати серед молоді престижність і важливість отримання вищої технічної освіти;

- пропагувати та підтримувати взаємодію університетської науки та бізнесу.

4. З метою створення цивілізованої конкуренції в економіці, забезпечення стійкого попиту на результати наукових досліджень і розробок та ефективного використання людського капіталу державі необхідно:

- визначити як пріоритет розвиток малого і середнього виробничого підприємства;

- створити електронні ресурси за регіонами для інформаційної та консалтингової підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності виробничих МСП;

- використовувати закордонний досвід зі створення і функціонування про-

грам підтримки малого і середнього підприємництва;

– розвивати співробітництво з міжнародними організаціями з питань фінансування виробничих МСП;

– активізувати через засоби масової інформації населення до участі у створенні і розвитку виробничих МСП;

– створити умови для активного зростання капіталізації в системі фінансово-кредитного та інвестиційного

забезпечення інноваційної діяльності шляхом створення фондів фінансової підтримки інноваційно активних підприємств;

– спростити податкове адміністрування і звітність за результатами підприємницької діяльності для малих і середніх підприємств;

– активізувати залучення малого і середнього виробничого бізнесу до виконання державних замовлень.

Список використаної літератури

1. Астахова В. Система образования Украины в поисках ответов на глобальные вызовы эпохи / В. Астахова // Новый коллегіум. – 2004. – № 5/6. – С. 12–15.

2. Барышева А.В. Экономика знаний: новая парадигма научного познания [Електронний ресурс] / А.В. Барышева. – Режим доступу: spkurdyumov.ru/biology/economika-znaniy-novaya-paradigma-nauchnogo-poznaniya

3. Гришнова О.А. Людський розвиток: навч. посіб. / О.А. Гришнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 227 с.

4. Галелюка М. Напрямки розвитку малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс] / М. Галелюка. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/napryamki-rozvitku-malogo-ta-serednogo-biznesu-2453039.html>

5. Гуриев С.М. Экономика образования и науки [Електронний ресурс] / С.М. Гуриев. – Режим доступу: <http://www.faito.ru/archnews>

6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 37–38.

7. Индекс экономики знаний – информация об исследовании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index

8. Ишина И.В. Управление внебюджетными ресурсами высших учебных заведений / И.В. Ишина // Университетское управление: практика и анализ. – 2000. – № 4. – С. 15.

9. Калиничева Г.И. Модернизационные продвижения системы высшего образования Украины в контексте глобализационных вызовов времени [Електронний ресурс] / Г.И. Калиничева. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/libs/statya/4247

10. Кендюхов А. 5 советов новому министру образования [Електронний ресурс] / А. Кендюхов. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/Alexander.Kendyuhov>

11. Лазарова Л. Основы функционирования малого бизнеса: учебное пособие / Л. Лазарова, Ф. Каирова, Т. Шелунова. – М.: Прометей, 2019. – 260 с.

12. Місце та роль МСБ в українському бізнес-кліматі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/finance/miske-ta-rol-msb-v-ukrajinskomu-biznes-klimati-50014125.html>

13. Пилянкевич Ю. Инновационная экономика в Украине: «...выбирайтесь своей колеей» / Ю. Пилянкевич // Зеркало недели. – 2007. – 29 сентября – 5 октября. – С. 5.

14. Рагозин Н.П. Проблемы высшего образования в контексте Болонского процесса [Електронний ресурс] / Н.П. Рагозин. – Режим доступу: e.a.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/9420/1

15. Современная экономика – экономика знаний. Понятие инновации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Chaliev.ru/innovations/ponyatie-innovatsij.php

16. Старцев А. Экономика знаний: прекрасное далеко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.a-segment.ru/magazine/analitika/ekonomika-znaniy-prekrasnoe-daleko

17. Что сдерживает развитие малого бизнеса в Украине? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://finclub.net/all/autor/285-“finansovyypulys”.html>
18. Economik Report of the President. – Washington, 2000. – P. 155–156.